

MIÉRT ÉS HOGYAN TÁMADJÁK AZ AUTOKRATÁK AZ AKADEMIAI SZABADSÁGOT?

[...]

MOTIVÁCIÓK

Hogy a hatalomra törő autokraták miért akarják ellenőrzésük alá vonni a felsőoktatást, bizonyos szempontból egyértelmű: el akarják nyomni a lehetséges ellenvéleményt, és meg akarják gyengíteni azokat az intézményeket, amelyek a szabad gondolatok, a nyílt, félelem nélküli vita, és végső soron az autokrácia elleni szervezkedés központjaiként szolgálhatnak. Ugyanakkor, ahogy Quinta Jurecic rámutatott, ezek a támadások egyúttal részei a társadalmi nyilvánosság átfogó átalakítási kísérletének is.¹

Ezzel együtt, ahogy Serguei Guriev és Daniel Treisman bemutatják, az autoriter kormányok manapság összességében kevésbé elnyomóak, mint a korábbiak. A közvélemény formálása mellett – amelyhez a társadalmi nyilvánosság újjáépítése elengedhetetlen – mind a hazai, mind pedig a külföldi hallgatóságot arról igyekeznek meggyőzni, hogy a demokrácia sértetlen és a társadalom továbbra is szabad. Guriev és Treisman ezt a félelmen alapuló diktatúrákról az úgynevezett „spindiktatúrákra” való átállásnak nevezi.²

[...]

Tisztázhatja ezt a kissé zavaros képet, ha megpróbáljuk az autokratikus törekvéseket három, egymást nem kizáró „motiváció” alapján csoportosítani, amelyek különböző, eltérő irányba mutatnak: hol pusztán a jogalkotást használják fegyverként, hol pedig a nyílt

elnyomáshoz fordulnak az autokraták a tudománnyal szemben.

Mielőtt azonban ezt a csoportosítást elvégezném, hadd fejezzem ki kétségemet azon széles körben elterjedt nézetről, miszerint a populisták eleve értelmiségellenesek. Ebből a szempontból a populizmus végső soron ugyanaz, mint az antielitizmus, a felsőoktatás pedig természeténél fogva az elit kezében van, így elitképzőként is felfogható. Ennek a felfo-

gásnak természetesen van némi alapja, ráadásul a populizmus legújabb képviselői kétségtelenül példákat is nyújtottak erre. Csak emlékezzünk a brexitpárti Michael Gove-ra, aki azt állította az Egyesült Királyságban, hogy az embereknek „elegük van a szakértőkből”. De a populizmus, véleményem szerint, sokkal inkább azt állítja, hogy az adott politikus vagy párt egyedülálló módon való

lósítja meg „az igazi emberek” képviselését, amely állításból nem következik automatikusan az akadémiai szabadsággal szembeni ellenszenv.

Ugyanakkor az is igaz, hogy a jobboldali populisták gyanúsítják az embereket, akik a képzettségükre és tudásukra hivatkozva tartanak igényt tekintélyre. Állításuk szerint ők a hétköznapi embereket kívánják megvédeni azoktól a szakemberektől – ideértve az egyetemi tanárokat, az orvosokat és a jogászokat is – akik tudásukat felhasználva próbálják irányítani az előbbieket. Paradox módon Trump első ciklusában ugyanakkor nem jelentett problémát, hogy kabinetjének tagjai összesen körülbelül 4,3 milliárd dollárral rendelkeztek, mivel rájuk nem az embereket lenéző szakemberekként tekintet-

* Jan-Werner Müller a Princetoni Egyetem professzora, ahol egyebek mellett vezeti az Academic Freedom Initiative, akadémiai szabadsággal foglalkozó programot. A szerző itt közölt írása részlet a későbbiekben az Oxford University Press gondozásában megjelenő *Law and Authoritarianism* című könyv „Why and How Do Autocrats Attack Academic Freedom” című fejezetéből.

tek, hanem mint a Wall Street népére, akik tiszteséges munkával gazdagodtak meg.

Tehát, a jobboldali populizmus együtt járhat azal a motivációval, hogy az egyetemeket „a nép elenségének” kiáltsák ki, miként azt J. D. Vance is tette. De általában még a legnagyobb hatalommal (és a legtöbb hivatali idővel) bíró jobboldali populisták sem az egyetemi szektor teljes felszámolására töreksenek, hanem, amint azt bemutatom, úgy akarják átalakítani, hogy politikailag ártalmatlanná és lehetőség szerint ideológiailag lojálissá váljon. Bármennyire sajnálatos is, ez nem azért van, mert a populisták kivétel nélkül „*terribles simplificateurs*”³ lennének, akik nem tudnak megbirkózni a világ összetettebb kérdéseivel, ahogyan azt a (liberálisok által is hangsúlyozott) közfelfogás gyakran állítja.

De akkor mi lehet a valódi ok? Mindenekelőtt nagy vonalakban érdemes utalni arra, hogy a jobboldali populista autokraták alapvető motivációja, hogy „kulturális háborút” indítsanak a felsőoktatás ellen.⁴ Céljuk, hogy az akadémiai világ egyes területeit – így különösen a human- és társadalomtudományokat – kártékony, eszmei alapú törekvéseknek állítsák be, vagyis tudománytalannak, az alapvető szakmai szabályokat és normákat sértőnek. Ennek hátterében gyakran közvetlen politikai cél húzódik meg: aláásni a tudás azon formáit, amelyek társadalmi és politikai mozgalmakat inspirálnak. A *gender studies* erre egyértelmű példa. Kevésbé nyilvánvaló az a törekvésük, hogy a centrista szavazókat megnyerjék a szélsőjobboldali populizmus számára. A szélsőjobb nagy része persze még mindig a veszélyes külföldiektől való félelemmel operál, de kifinomultabb képviselői mára rájöttek, hogy a civilizált, polgárosodott középosztályt, melyet a nyilvánvaló rasszizmus távol tart tőlük, bevonhatják olyan állításokkal, hogy fiaikat és lányait örült „woke” professzorok indoktrinálják és rontják meg. Ez a kép nagyon gyakran magában foglalja annak súlykolását is, hogy az egyetemen valójában a konzervatívok akadémiai szabadságának megnyirbálása történik, mivel az ott uralkodó normák eredményeként elhallgattatják őket vagy egyszerűen akadályozzák előmenetelüket. Összefoglalva tehát, a szélsőjobboldali populisták morális pánikot generálnak arról, hogy mi történik a kampuszon, egyúttal azonban a természet-tudományokat, a jogtudományt, az orvostudományt stb., az akadémiai világ legitim részeként igyekez-

nek feltüntetni, amelyeket hagyni kell működni. Kivéve természetesen azokat a tanszékeket, amelyeket a DEI⁵ és hasonló ideológiák már teljesen megrontottak. Mégis, amint az autokraták megszerzik a hatalmat, jó eséllyel aggódni kezdenek az egyetemek bármely, állítólagosan nem „woke” elemei miatt is. Ugyanis bármely független intézmény az ellenvélemény forrásává válhat: mivel az egyetem definíció szerint a kutatás és vita (viszonylag) biztonságos terepe, amit csak a szakmai szabályok és mércék korlátoznak, az integritását megőrző egyetemen olyan tudás keletkezhet, amely kellemetlen a rezsimszámára.

Végezetül van egy harmadik motiváció is, amely ugyan a cikk írásánál idején talán csak az Egyesült Államokra igaz. Ez kevésbé politikai jellegű, amennyiben a felsőoktatási intézmények elleni támadások

alapjául azt veti fel, hogy azok nem látják el alapvető feladatukat, vagyis a tudás gyarapítását. A második Trump-adminisztráció alatt tapasztalható kutatás elleni támadás – ideértve az olyan teljesen vitathatatlanul tudományos területeket is, mint a rákkutatás – azonban aligha indokolható a „woke elleni háborúval”. Sokkal inkább úgy fest, hogy a Szilícium-völgy néhány, Trumphoz közel álló meghatározó alakja meg van győződve arról, hogy az egyetemek nem képesek valódi tudományos áttöréseket elérni, mert túl lassúak és bürokratikusak. És talán

egyúttal „túlzottan woke-ok” is, ami az érvelés szerint aláássa a valódi kutatáshoz szükséges, teljesítményen alapuló meritokráciát.⁶ Ez a diagnózis egyúttal összhangban van azzal az általánosabb elképzeléssel is, hogy az Egyesült Államok „dekadenssé” vált.⁷ Mivel innen nézve az egyetemek haszontalanok, felszámolásuk végső soron nem okoz veszteséget. A kockázati tőkebefektetők mintájára magánadományozók és a piac már bizonyított formálói sokkal nagyobb értéket teremthetnek, az egyetemek szabadabbak lesznek (még ha ez nem is lesz a védett hivatás értelmében vett akadémiai szabadság, bár valamiféle védelem megilletheti őket hasznos társadalmi *funkciójuk* alapján).⁸

Ismét fontos hangsúlyozni azonban, hogy ez a motiváció, ellentétben a jobboldali kultúrharccal és a független intézményekkel szembeni általános bizalmatlansággal, aligha tekinthető globális jelenségnek. Figyelemmel ugyanakkor a releváns szereplők pusztán pénzügyi erejére – és arra, hogy egyikük a világ

egyik legnagyobb közösségi médiaplatformját ellenőrzi – hiba lenne alábecsülni azt, ami végső soron inkább közvetett, de potenciálisan rendkívül hatékony támadás az akadémiai világ és az akadémiai szabadság ellen: akiket a támogatók haszontalannak tartanak, ebben az új modellben egyszerűen elbocsátják.

STRATÉGIÁK

Na, de pontosan hogyan is támadják az akadémiai szabadságot a hatalomra törő autokraták, és egyúttal milyen szerepet játszik a jog az egyes megoldásokban? Három különböző stratégiát különböztethetünk meg: mindenekelőtt az autokratikus legalizmust (*autocratic legalism*), másodsorban a kettős állam (*dual state*) stratégiáját, harmadszor pedig az ellehetetlenítés különböző formáit, amelyeket horizontális és vertikális ellehetetlenítésként ismerhetünk meg. A jog szerepe az első stratégiától a harmadikig haladva egyre inkább csökken.

A félelmen alapuló diktatúráktól a spindiktatúrák felé történő elmozdulás folyamatában az autokratikus legalizmus napjainkban az akadémiai szabadságot aláásni kívánók kedvelt stratégiája lett.⁹ E megközelítés úttörője kétségkívül Orbán Viktor kormánya volt Magyarországon.¹⁰

[...]

A meglévő intézmények átszervezése mellett a kormányon lévő jobboldali autoriter populisták teljesen új szervezeteket is létrehoztak, amelyek célja már nem is annyira a hagyományos egyetemek felváltása, sokkal inkább azok mellett egy, az „illiberális gondolatok bástyáiként” működő párhuzamos intézményi struktúra felépítése.¹¹ A Jog és Igazságosság Párt kormányzása alatt Lengyelországban megalakult a *Collegium Intermarium*, amely mögött az Ordo Juris áll, egy olyan szervezet, amely a kereszténység rendkívül konzervatív értelmezését, valamint „az állam és az egyház szövetségét” támogatja.¹²

Mindeközben Magyarországon a minden bizonnyal legambiciózusabb új intézmény, a reformer szellemiségéről híres magyar királyról elnevezett Mathias Corvinus Collegium (MCC). Az MCC, amely „think tank”-ként és a hagyományos egyetemi tanulmányok kiegészítéseként is működik, olyan vállalatok részvényeit kapta meg, mint az energiaipari óri-

ás Mol, összesen 1,3 milliárd euró értékben, amely összeg meghaladja a magyar felsőoktatási szektor teljes költségvetését.

Mind az MCC, mind a Collegium Intermarium egyértelmű ideológiai programmal rendelkezik. Mindkettő célja, hogy a „nemzeti érdekekkel” összhangban álló kutatások révén legitimálja azokat a pártokat, amelyek létrehozták őket, és arra törekednek, hogy más országok neves tudósait hívják meg előadásokat tartani, ezáltal saját hírnevüket is reprezentálják. Nem utolsósorban pedig ösztöndíjakat kínálnak azoknak a külföldieknek, akik szimpatizálnak a rezsimmel.¹³ Ezeknek az intézményeknek a létrehozása, bár nem értelmezhető az akadémiai szabadság elleni közvetlen támadásként, ugyanakkor hozzájárul egy olyan magasan képzett fiatalokból álló réteg kialakulásához, akik várhatóan lojálisak lesz-

nek a rezsimhez (egyúttal pedig azokat a pénzeszközöket használják fel, amelyeket az ideológiailag semleges oktatási és kutatási intézményekre is el lehetne költeni).

Mindeközben az Egyesült Államokban a jobboldali politikusok tagállami és szövetségi szinten több száz törvényt fogadtak el, amelyek közvetlenül szabályozzák, hogy mit lehet tanítani, a középiskolai oktatást is beleértve. Ezek közül sok Trump 13950. számú végrehajtási rendelete alapján készült, ami azt is jelentette, hogy a tartalmuk meglehetősen homályos – például nem egyértelmű, hogy mi minősülhet olyan „megosztó tartalomnak”, amelyet egy tanárnak el kell kerülnie a tanítás során –, de ettől függetlenül az öncenzúrára gyakorolt hatásuk megkérdőjelezhetetlen.¹⁴ Akárcsak Magyarországon, a jobboldali szereplők itt is beavatkoztak az egyetemek fenntartásába azzal a céllal, hogy közvetlen hatalomgyakorlást valósítsanak meg. Észak-Karolinában a republikánusok irányításuk alá kívánták venni az egyetemet felügyelő, erős hatáskörökkel rendelkező kormányzótanácsot, míg a leköszönő republikánus kormányzó megfosztotta leendő utódját, egy demokratát, az egyetem kurátorainak kinevezési jogától.¹⁵

Néhány egyetem belső struktúrája is megváltozott. Minimum egy intézmény immáron megköveteli az oktatóitól, hogy kérjenek engedélyt az intézményvezetéstől, mielőtt bizonyos tárgyakat vagy témákat tanítanának.¹⁶ Általánosságban elmondható, hogy az egyetemek belső öngazgatása gyengült, és a szövetségi törvényhozás ellenőrzése az állami egyetemek felett jelentősen megnőtt, individualizált jogalkotás útján, vagy pedig a regnáló politikai irányvonal támogatására törekvő, gondosan kiválasztott kurátorok

révén. Vitathatatlanul a strukturális változások voltak a leghatásosabbak, míg a jogalkotás segítségével megvalósuló „gondolatrendőrség” gyenge eszköznek tekinthető. Nincs ugyanis szükség kontrollra, amennyiben a nem megfelelő embereket egyébként sem alkalmazzák, vagy ha az intézményvezetés nyomása egyébként is érvényesül. Ráadásul a legbotrányosabb törvények közül néhányat, különösen a 7-es számú floridai képviselőházi törvényjavaslatot (*Florida House Bill 7*), amelyet általában *Stop W.O.K.E. Act* néven emlegetnek, és amely a professzorok tantermi előadásain elhangzottak ellenőrzésével kívánta meg korlátozni az akadémiai szabadságot, a bíróságok az első alkotmánymódosítás megsértése miatt hatályon kívül helyezték.¹⁷

A Trump-kormányzat az általa antiszemitizmussal és diszkriminációval vádolt egyetemek finanszírozását is jelentősen csökkentette. Ez az intézkedés bizonyos értelemben az autokratikus legalizmus tankönyvi példája volt: az állampolgári jogokat védő törvényeket használták fegyverként az egyetemek ellen, hogy a zsarolásnak (vagyis, hogy „fizessétek meg az általunk önkényesen megállapított bírságot, különben...”) látszólagos jogszerűséget adjanak. Azonban az „autokratikus legalizmus” sem feltétel nélkül alkalmazható leírás, ugyanis az ún. IV. cím szerinti eljárásokat¹⁸ nem folytatták le maradéktalanul. Nem véletlen tehát, hogy azok az egyetemek, amelyek bírósághoz fordultak, kivétel nélkül megnyerték a pereket. Ugyanakkor a kormányzat által az egyes felsőoktatási intézményeknek felajánlott ún. „megállapodások”, jogi dokumentumnak tűnhettek, kivéve, hogy – amint arra amerikai jogászok rámutattak – ezek valójában az általános jogalkotást váltották fel egyéni, személyre szabott „alkukkal”. Ezáltal pedig azokat az intézményeket, amelyek hajlandóak voltak aláírni a megállapodást, teljes mértékben kiszolgáltatották az Igazságügyi Minisztérium diszkrecionalitásának.¹⁹

A második stratégia sokkal egyértelműbben ássa alá az akadémiai szabadságot. Az alapvető modell itt az, amit Ernst Fraenkel híresen kettős államnak (*dual state*) nevezett.²⁰ Az autokratikus legalizmushoz hasonlóan az akadémiai szféra nagy része továbbra is normálisan működhet, a szakmai szabályokat betartják, látszólagos kiszámíthatóság érvényesül. De az, amit Fraenkel hatalmi (vagy önkény) államnak nevezett (*prerogative state*; szemben a normatív állammal, amely a rendes törvények és szabályok szerint működik; megjegyzés tőlem: M. G.), bármikor előtérbe kerülhet, ezáltal pedig hozzájárulhat a tudósok nyílt elnyomásához. Az egyik legfontosabb példa er-

re Törökország és a 2016-os puccskísérlés, ahol nem volt egyértelmű, hogy ki válhat célponttá, és az sem, hogy miért. Egy másik példa a 2019-es felkelés utáni Hongkong. Itt a nemzetbiztonsági (National Security Law) és az ún. „lázaszállásellenes” törvényeket hívták segítségül – ez utóbbit találóan „*a kormány elleni elégedetlenségre buzdítást tilalmazó törvénynek*” neveznek –, melyek széles körű felhatalmazást adtak a kormánynak. Hogy ez alapján végül kit tartóztatnak le vagy helyeznek vád alá, a helyzet kiszámíthatatlansága ellenére sem teljesen véletlenszerű. Mivel pedig az elítélések aránya százszázalékos, nem kérdés, hogy akit vád alá helyeznek, azt el is ítélik.²¹

A kontinentális Kínában a helyzet ennél sokkal egyértelműbb: a korlátozásokat a Kínai Kommunista Párt (KKP) határozza meg, az egyetemeken már régóta működik az ún. „tanácsadókra” épülő felügyeleti rendszer, valamint hatékony ösztönzőket hoztak létre a „*Hszi Csin-ping-eszme*” és más ideológiai konformitást jelző módszerek népszerűsítésére.²² Hongkongban az egyetemek irányítási struktúrái nem változtak, és a szólásszabadságot nem ellenőrzik ugyanúgy, mint a kontinensen (ahol jól ismertek és kerülendő „nyugati alkotmányosság” veszályos szavai, valamint más tiltott kifejezések, mint például a „civil társadalom”).²³

Végül pedig meg kell jegyezni, hogy nyílt nyomás-gyakorlás és megfélemlítés is éri a hallgatókat és a professzorokat. Bizonyos esetekben pedig a jog is szerepet játszik, így például a *Hindu American Foundation* beperelte azokat a tudósokat, akiknek a hindu nacionalizmusról szóló munkáit nem tartotta megfelelőnek.²⁴ Hongkong nemzetbiztonsági törvényét is felhasználták már Kínán és Hongkongon kívüli hallgatók és professzorok üldözésére. De a legtöbb esetben nem hivatkoznak a jogra, és a felbújtók, különösen az előbb említett határokon átnyúló elnyomás során, rejtve maradnak.

A külföldön tanuló diákokat szigorúan figyelik, és azonnal célponttá válhatnak, ha nemkívánatos véleményt fogalmaznak meg. Hszincsiang tartományban elkövetett emberi jogi visszaéléseket kutató professzorokat saját egyetemük vezetése – pekingi nyomásra – arra kényszeríti, hogy hagyják abba munkájukat.²⁵ Az Egyesült Államokban pedig arra ösztönzik a diákokat, hogy professzoraik véleménynyilvánításait jelentsék az egyetemi vezetésnek, vagy pedig olyan online kiadványoknak, amelyek fő profilja, hogy bizonyos tudósokkal (és tudományágakkal) szemben uszítsanak. A cél a megfélemlítésen túl minden esetben az, hogy az egyetemeken érvényesü-

lő szakmai véleménynyilvánítást informális eszközökkel korlátozzák.

A fentiekben ismertetett három stratégia ugyanakkor nem feltétlenül zárja ki egymást. Az autokratikus legalizmus és a nyílt megfélemlítés eszközeivel ugyanis egy rezsim akár egyidejűleg is élhet. De az autokratikus legalizmus, amely a fokozatosság elvére épül, és gyakran csak nehezen ismerhető fel, vitathatatlanul az „optimális” stratégia. Mivel a látogat fenntartására épít – megjegyzendő, hogy Orbán alkotmánya is természetesen garantálja az akadémiai szabadságot –, így kevésbé valószínű, hogy az akadémiai szférában azonnali ellenállási hullámokat gerjesztene. Ehhez képest a tömeges letartóztatások, amelyek a nyílt megfélemlítés kedvelt eszközei, túlságosan nyilvánvalóvá teszik a rendszer autoriter jellegét, és csak azok képesek megúszni a súlyos nemzetközi elmarasztalást, akiknek valamilyen aduász van a kezükben. Mint például Erdoğannak, aki azal fenyegetőzik, hogy nagy számban enged be szíriai menekülteket Európába. Az egyetemi irányítás strukturális átalakítása és a rezsimhez lojális vezetők beiktatása sokkal ígéretesebb stratégia, mint az egyéni vélemények ellenőrzése, ez utóbbi ugyanis potenciálisan botrányokat, nyilvános vitákat generálhat, és az ellenzék számára a kormány elleni mozgósításhoz teremthet muníciót. Az, amit Elizabeth Perry „értelmiségi belenyugvásnak” (*educated acquiescence*) nevezett – vagyis a bibliometriai mérőszámokkal igazolható tudományos kutatás és az öcenzúra kombinációja – az autokráciák számára a legoptimálisabb eredmény; és erre a megoldásra már létezik egy működő „kínai modell”.

ELLENSTRATÉGIÁK

Felmerül a kérdés: miként lehetséges az ellenállás? Egyrészt az egyetemeknek proaktívabbá kell válniuk. Még az olyan országokban is, amelyek stabil demokráciáknak mondhatók, mint például Németország, a szélsőjobb máris célba vette a felsőoktatást, hivatalos adatkérésekkel a gender és posztkoloniális tanulmányokról.²⁶ Az akadémiai világnak nem elegendő pusztán csak reagálnia a kialakult helyzetre, ezzel ugyanis folyamatosan lépéshátrányba kerül. Az intézmény vezetőinek előre kellene menekülniük, változó forgatókönyveket kellene kidolgozniuk a későbbi támadások kivédésére, a kultúrharc vagy az autokratikus legalizmus első jeleire történő utólagos válaszadások helyett.

AZ INTÉZMÉNY VEZETŐINEK
ELŐRE KELLENE MENEKÜLNI-
ÜK. VÁLTOZÓ FORGATÓKÖNY-
VEKET KELLENE KIDOLGOZNI-
UK A KÉSŐBBI TÁMADÁSOK KI-
VÉDÉSÉRE

Az egyetemek rektorainak készen kell állniuk egy tervvel, hogy összehangolják tevékenységüket egymással. A MAGA, egyetemek elleni támadásának egyik leghangosabb tanulsága az volt, hogy az egyetemek képtelenek voltak egységes frontot alakítani az akadémiai szabadság védelmében. Az ellenállás csak akkor lehet hatékony, ha összehangolt, de a legtöbben nem voltak megfelelően felkészülve a feladatra, melynek eredményeként az egyéni alkukkal a trumpisták képesek voltak az akadémiai szféra megosztására és annak leuralására.

A feladatok külső összehangoláson túl a belső kohézió megtartása is kulcsfontosságú. Ez értelemszerűen nem azt jelenti, hogy a szervezeti egységeknek mindenben egyet kell érteniük – ami meglehetősen utópisztikus elképzelés lenne –, sokkal inkább azt, hogy az egyetemeknek el kell kerülniük a belső megosztottságot a kormányzati támadások hatékony kivédése érdekében. Az Egyesült Államokban egyértelműen az volt a cél, hogy a természettudósokat a bölcsészettudományok és bizonyos társadalomtudományok ellen fordítsák, arra ösztönözve az előbbieket, hogy nyomást gyakoroljanak az utóbbiakra, azokat kompromisszumra kényszerítsék, amelyért pedig a kritikus laboratóriumi munkák finanszírozásának ígértét kapták. De máshol is az látható, hogy az akadémiai szabadság elleni támadások belső vitákat eredményeztek az adekvát válaszokról abban a kérdésben, hogy vajon az egyetemeknek tisztán a tudománynak szentelt, tehát apolitikus intézményként kell-e fellépniük, vagy sokkal inkább a liberalizmus (vagyis a pluralizmus, a szabad gondolkodás stb.) legszélesebb értelemben vett védelmezőinek szerepét kell-e vállalniuk.²⁷ Ezek a konfliktusok nem gyengítik automatikusan az intézményeket, sőt, a nézeteltérések sikeres kezelése pozitívan is hathat a belső kohézióra. Mindazonáltal időt és egyéb erőforrásokat emésztene fel, és ha elmarad a helyzet sikeres rendezése, a sérelmek hosszabb távon is megmaradnak. A jog aligha tud változtatni ezen a helyzeten.

Nyilvánvaló, hogy a rektoroknak is szólniuk kell a nyilvánossághoz, és meg kell indokolniuk, hogy az egyetemek miért is hasznosak a társadalom egésze számára. Újra kell értelmezniük azt, amit Grimm az egyetemek sajátos társadalmi funkciójaként fogalmazott meg, anélkül, hogy engednének a Szilícium-völgyből érkező, rövid távú profitra korlátozott érveknek. Ez nyilvánvalóan nehezebb olyan országokban, ahol a független médiát már elfoglalták a hatalomra törő autokraták, ez pedig azt a csapdahelyzetet eredményezheti, hogy a fontos, azonban elvontabb tudom-

mányos témák kiszolgáltatottá válnak a közvélemény szeszélyeinek. Az egyetemek nem pusztán a tudás előállításával és terjesztésével foglalkoznak, hanem a látszólag haszontalan, olyan tudás megőrzésével is, amely a közreműködésük nélkül örökre elveszhet.

Felmerül, hogy vajon a jog tehetne-e mást az autokratikus legalizmus kiszolgálása helyett, azzal szemben. Ahol az akadémiai szabadság nincs kifejezetten nevesítve az alkotmányban – mint például Franciaországban –, ott a védelmi mechanizmusokat törvénybe kell foglalni, és így kell megerősíteni. Ahol pedig a szupranacionális intézmények befolyása érvényesülhet – példaként említhető az EU-ban a jelenleg még egyeztetés alatt lévő európai kutatási térségről szóló törvény (European Research Area Act) –, ott az akadémiai szabadság elvének alapvető szempontként kell szerepelnie a finanszírozással kapcsolatos döntésekben.²⁸ A SLAPP-ek²⁹ elleni küzdelem is sokkal egyértelműbben kapcsolódhatna az akadémiai szabadság védelméhez, elvégre a nemkívánatos nézete-
ket valló akadémikusokat gyakran perlik be a hatalomra törő autokraták, és a határokon átnyúló üldözésektől sem riadnak vissza velük szemben.

Végezetül egy, a joghoz kevésbé kapcsolódó javaslat: az egyetemek nemzetközi rangsorában figyelembe kellene venni az akadémiai szabadság mértékét. Nyilvánvaló, hogy sok felsőoktatási intézmény foglalkozik ezekkel az indexekkel (sok esetben már-már megszállottan), és egy ilyen szempont figyelembevétele ösztönzőként hatna az oktatás és a kutatás integritásának megerősítésére. Még akkor is, ha alapvető változást ez nem jelentene az autokrata rezsimnek egészére nézve, de legalább hozzájárulhatna a nyílt nyomásgyakorlásból a kettős állam stratégiáira való áttérésre, vagy utóbbiból az autokratikus legalizmusra, amely változások némileg segíthetnének az érintett akadémiai szférában dolgozók mindennapjain.

KÖVETKEZTETÉS

A modern autokraták egyfajta kulturális háború részeként támadják az egyetemeket és az akadémiai szférát, annak érdekében, hogy hatalomra kerülve tartós kulturális hegemoniát építsenek ki. Egy jobboldali aktivista szavaival élve: megpróbálják „ostrom alá venni intézményeinket”,³⁰ csökkenteni azok autonómiáját, mivel annak birtokában nagyobb eséllyel hangolható össze egy potenciális ellenállás. Az

előnyben részesített stratégia a hatalomra jutást követően az autokratikus legalizmus, amely mind a hazai, mind a nemzetközi közönség számára fenntartja a jogszerűség látszatát, és amely fokozatossága miatt kevésbé valószínű, hogy az ellenzék összehangolt

és elsőpró erejű mozgósításához vezetne. Az autokratikus legalizmus módszerei határokon átnyúlva is könnyen lemásolhatók, a leendő autokraták tanulhatnak egymástól, ráadásul nem szégyellik nyilvánosan felvállalni ezeket a tanulási folyamatokat: a konzervatív propagandista Rod Dreher ezért is írt egyszer egy „Budapest-

Tallahassee tengelyről”.³¹

Ha az autokratikus legalizmus megfelelő átültetése nehézségekbe ütközik – például azért, mert egy hatalomra törő autokratának nincs meg a szükséges parlamenti többsége –, akkor az akadémiai szabadság aláásására látványosabb és néha vitathatatlanul illegális eszközöket alkalmaznak. Ugyanez igaz akkor is, ha az elnyomással járó presztízavesztés kockázata viszonylag alacsony, gondoljunk csak Erdoğanra, vagy a 2019 utáni hongkongi megtorlásra, esetleg az oroszországi egyetemekkel szemben indított egészpályás letámadásra 2022 után. Ezekben az esetekben az érintettek már meg sem próbálták leplezni szándékukat.

Mindazonáltal a látszat is sokat számít. Ez pedig felveti a dilemmát, hogy vajon az akadémiai szabadság híveinek érdemes-e tudatosan túlhangsúlyozniuk az akadémiai szabadság és a demokrácia közötti kapcsolatot. A kapcsolatot, amely bár létező, de nem mindig annyira egyértelmű, mint ahogy azt állítják. Induljunk ki abból, hogy a szólásszabadság a demokrácia alapvető és elengedhetetlen kommunikációs joga. Ebből következik, hogy egalitárius is, míg az akadémiai szabadság nem az, ugyanis a tudás, a tudomány védelme az egyik legfőbb jellemzője. Így viszont nem építhet az egyenlőségre: ahhoz, hogy szabadságként funkcionálhasson, mindenekelőtt előfeltétel az alapvető szakmai követelményeknek való megfelelés. Ezzel szemben a demokráciában minden ember jogosult és képes véleményt nyilvánítani az őt érintő kérdésekről és természetesen a demokráciáról mint politikai rendszerről is. Ez nem jelenti azt, hogy nincs kapcsolat a kettő között, de mindazok, akik az akadémiai szabadság védelmét tűzik ki célul, körültekintően kell eljárniuk, nehogy túlbecsüljék annak erejét.

Fordította: Mészáros Gábor

1. Quinta JURECIC: The Third Red Scare, *The Atlantic*, 2025. november 10.
2. Serguei GURIEV és Daniel TREISMAN: *Spin Dictators: The Changing Face of Tyranny in the 21st Century*, Princeton: Princeton University Press, 2022.
3. A fogalmat, melyet francia nyelvből „szörnyű egyszerűsítők”-nek lehet fordítani, Jacob Burckhardt történész alkotta meg, azokra a demagógokra vagy mozgalmakra utalva, akik a világ összetett problémáira hamis, túlságosan leegyszerűsített válaszokat adnak a hatalom megszerzése érdekében. (Jegyzet tőlem: Mészáros Gábor)
4. A MAGA háborújának háttérben álló feltételezések-ről lásd Laura K. FIELD: *Furious Minds: The Making of the MAGA New Right*, Princeton University Press, 2025. <https://doi.org/10.1515/9780691255309>.
5. A DEI angol mozaikszó, amely a *Diversity, Equity, Inclusion* szavakból (vagyis sokszínűség, méltányosság, befogadás) tevődik össze, és arra utal, hogy elsődlegesen a vállalati szférából kiindulva, de például az egyetemi állaspályázatoknál is támogatják a hátrányosabb helyzetből indulókat. Amíg Nyugat-Európában számos megoldása van még mindig ennek segítésére, addig az Egyesült Államokban 2025-től célul tűzték ki szövetségi szintű DEI-programok felszámolását és az érdemeken alapuló lehetőségek visszaállítását. Ennek támogatására Donald Trump elnöki rendeleteket is kibocsátott 2025 elején. (Jegyzet tőlem: M. G.)
6. Ahogy Peter Thiel egyszer fogalmazott: „Az egyetemek az amerikai társadalom legrakibb erői.”
7. Ross DOUTHAT: *The Decadent Society*, Simon & Schuster, 2020.
8. Dieter GRIMM: *Wissenschaftsfreiheit vor neuen Grenzen?*, Göttingen, Wallstein, 2006.
9. Kim Lane SCHEPPELE: Autocratic Legalism, *The University of Chicago Law Review*, 2018/2, 545–583.
10. Marc WEINSTEIN – Joy BLANCHARD: Autocratic Legalism and the Threat to Academic Freedom: Are We Learning the Right Lessons from Europe?, *AAUP Journal of Academic Freedom*, 2023, https://www.aaup.org/sites/default/files/Weinstein_Blanchard_JAF14.pdf.
11. Etienne HANELT: Castles of Illiberal Thought – The Rise and Role of Government-Organised Non-Governmental Organisations in Academic Contexts, *Verfassungsblog*, 2025. október 15, <https://verfassungsblog.de/castles-of-illiberal-thought/>, <https://doi.org/10.59704/1569027e117e47b5>; lásd még Ramona COMAN – Emilian PAULIS – Leonardo PULEO – Noemi TRINO: Building and Legitimizing an Illiberal Transnational Field: Illiberal Think Tanks’ Struggle for Cultural Hegemony in Poland and Hungary, *European Political Science*, 2025/3, 513–531., <https://doi.org/10.1057/s41304-025-00544-6>.
12. „A varsói egyetem célja a jövő konzervatív jogászainak képzése”, elérhető: <https://apnews.com/article/europe-warsaw-government-and-politics-education-religion-6ea6e60c8953037f9408afaa48cd4cfe>.
13. Az MCC brüsszeli fiókot is nyitott, és megvásárolt egy meglévő magánegyetemet Bécsben.
14. Trump elnöki rendelete „a sértő és Amerika-ellenes faji és nemi sztereotípiák és bűnbakkeresés elleni küzdelmet” célozta. Lásd: <https://www.federalregister.gov/documents/2020/09/28/2020-21534/combatting-race-and-sex-stereotyping>.
15. Athena D. MUTUA – Jonathan FEINGOLD – Angela HARRIS – Emily HOUE – Matthew Patrick SHAW – Frank VALDES: The War on Higher Education, *UCLA Law Review Discourse*, 2024/2, 2–35., 15–16. <https://doi.org/10.2139/ssrn.4939389>.
16. A Texas A & M egyetem vezetősége 2025 novemberében úgy döntött, hogy betiltja „a faji vagy nemi ideológia, illetve a szexuális orientációval vagy nemi identitással kapcsolatos témák propagálását”. A tilalmat azzal indokolták, hogy az akadémiai szabadságot egyensúlyba kell hozni az „akadémiai felelősséggel” – figyelmen kívül hagyva, hogy az akadémiai szabadság minden elfogadható koncepciója már tartalmazza a felelősség fogalmát.
17. *Pernell v. Fla. Bd. Of Governors of State Univ. Sys.*, United States District Court of the Northern District of Florida, 2022. november 17, Case No.: 4:22cv304-MW/MAF. A vélemény nem keltelt: „A törvény hivatalosan megtiltja a professzoroknak, hogy az egyetemi előadótermekben nemkívánatos nézőpontokat fejtsenek ki, miközben a velük ellentétes nézőpontok szabad kifejezését korlátozás nélkül engedélyezi. Az alperesek azzal érveltek, hogy e törvény értelmében a professzorok „akadémiai szabadságát” védik, amennyiben csak az állam által jóváhagyott nézőpontokat fejezik ki. Ez egyértelműen disztópikus.”
18. A szerző itt a Civil Rights Act of 1964 ún. „Title IV” alapján indított vizsgálatokra utal. Ez alapján az amerikai Igazságügyi Minisztérium (DOJ) vizsgálja az állami egyetemeket, ha felmerül a gyanú, hogy az intézmény nem védi meg hallgatóit a diszkriminációtól vagy a zaklatás különböző formáitól. 2025-ben ezek a vizsgálatok gyakran a campusokon zajló tüntetésekkel vagy az antiszemitizmussal szembeni fellépéssel voltak kapcsolatba hozhatók.

Az eljárás eredményeként, amennyiben az intézményt elmarasztalják, és az előírt reformokat nem hajtja végre, megfoszthatják a szövetségi támogatásoktól. (Jegyzet tőlem: M. G.)

19. Joseph FISHKIN: The Art of Replacing the Law with the Deal, *Balkinization*, 2025. október 4., <https://balkin.org>.

blogspot.com/2025/10/the-art-of-replacing-law-with-deal.html.

20. Ernst FRAENKEL: *The Dual State – A Contribution to the Theory of Dictatorship*, Oxford University Press, 1941.
21. Cora CHAN: Scholarship in Times of Constitutional Transformation: A View from Hong Kong, *Human Rights Law Review*, 2024/1, 1–15., 3–4. <https://doi.org/10.1093/hrlr/ngad037>, Hongkongban egyébként kötelező nemzetbiztonsági oktatást is bevezettek.
22. CHAN (21. vj.) 9., valamint Elizabeth J. PERRY: Educated Acquiescence: How Academia Sustains Authoritarianism in China, *Theory and Society*, 2020/5, 1–22., <https://doi.org/10.1007/s11186-019-09373-1>.
23. Hualing Fu: Managed Freedom in Precarious Times: Maintaining Academic Freedom in Transnational Hong Kong, *Global Constitutionalism*, 2025/1, 182–205., <https://doi.org/10.1017/S2045381724000157>.
24. Sarah McLAUGHLIN: *Authoritarians in the Academy: How the Internationalization of Higher Education and Borderless Censorship Threaten Free Speech*, Johns Hopkins University Press, 2025, 72–74.
25. Amy HAWKINS: UK university halted human rights research after pressure from China, *The Guardian*, 2025. november 3., <https://www.theguardian.com/education/2025/nov/03/uk-university-halted-human-rights-research-after-pressure-from-china>. Lásd még Sheena Chestnut GREITENS – Rory TRUEX: Repressive Experiences among China Scholars: New Evidence from Survey Data, *The China Quarterly*, 2020. június, 349–375. <https://doi.org/10.1017/S0305741019000365>.
26. Gareth JOSWIG: Angriff auf die Freiheit der Wissenschaft, *taz*, 2025. október 14., <https://taz.de/AfD-betzel-gegen-Hochschulen!/6116589/>.
27. Törésvonalak lehetnek a karon belül és a kar, valamint az adminisztratív vezetés között is, különösen olyan helyzetekben, amikor a kar határozottan ellenzi az autokraták utóbbiak részére tett engedményeket, azonban azok mégis elfogadják azokat (a Northwestern karának közgyűlése 595–4 arányban szavazott a Trump-kormányzattal kötött megállapodás ellen; az egyetem vezetése mégis továbbvitte az ügyet). Lásd Heidi KITROSSER: NU AAUP Dispatches: It's time to take the Trump Administration to court, *The Daily Northwestern*, 2025. október 29., <https://dailynorthwestern.com/2025/10/29/opinion/nu-aaup-dispatches-its-time-to-take-the-trump-administration-to-court/>.
28. Az EU Alapjogi Chartájának 13. cikke kimondja: „A művészetek és a tudományos kutatás szabadok. Az akadémiai szabadságot tiszteletben kell tartani.” Ezt a cikket eddig csak egy esetben hivatkozták – a Lex CEU-val kapcsolatos ügyben –, de ott is csak csekély szerepet játszott. Lásd Olga CERAN: Hitting the Mark: Academic Freedom and the Enforcement of EU Values, *Verfassungsblog*, 2025. október 14., <https://verfassungsblog.de/academic-freedom-charter-values/>, <https://doi.org/10.59704/81e3517f77fbd93a>; valamint Olga CERAN: The Democratic Justification of Academic Freedom in EU Law: Article 13 of the EU Charter, the Rule of Law Toolbox, and the Scope for EU Action, *European Constitutional Law Review*, 2025/2, 300–332., <https://doi.org/10.1017/S1574019625000136>.
29. Angol mozaikszó, amely a *Strategic Lawsuit Against Public Participation*-ből ered, és olyan perekre utal, amelyek megindításának nem az az elsődleges célja, hogy megnyerjék őket, hanem az, hogy megfélemlítsék, ellehetetlenítsék, tönkretegyék a kritikus hangokat. Legtöbb esetben újságírók, civil szervezetek aktivistái vagy egyetemi oktatók a címzettjei. (Jegyzet tőlem: M. G.)
30. Christopher Rufot idézi: MUTUA–FEINGOLD–HARRIS–HOUE–SHAW–VALDES (15. vj.) 4.
31. Rod DREHER: DeSantis, Magyar of The Sunshine State? – Viktor Orbán and the emerging Budapest-Tallahassee axis, *The American Conservative*, 2022. április 30., <https://www.theamericanconservative.com/ron-desantis-viktor-orban/>.